

ҚАЗІРГІ САЯСИ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖАҒДАЙЫНДА ЕСІРТКІ ЖӘНЕ ПСИХОТРОПТЫҚ ЗАТТАРДЫҢ ЗАҢСЫЗ АЙНАЛЫМЫНА ҚАРСЫ КҮРЕС ЖҮРГІЗУДІҢ ҚЫЛЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сагандыкова А.А., з.ғ.м., аға оқытушы, Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ заң факультеті

Есірткі немесе психотроптық заттарды медициналық емес тұтыну, олардың заңсыз айналымы - Қазақстан мен Орта Азия елдері үшін ғана емес, бүкіл адамзат үшін жаһандық мәселе болып табылатын көп қырлы кешенді мәселелердің бірі болып табылады. Есірткінің немесе психотроптық заттардың үдемелі таралуы миллиондаған адамдардың денсаулығына елеулі қауіп төндіреді, ұлттың генофондына өзінің теріс әсерін тигізуде.

Есірткінің заңсыз таралуы қоғамның моральдық, әлеуметтік, саяси және экономикалық негіздеріне нұқсан келтіреді, осылайша ұлттық қауіпсіздікке қауіп төндіреді. «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 2012 жылғы 6 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Заңында сыбайлас жемқорлықпен және қаруды заңсыз айналыммен қатар, есірткінің заңсыз айналымы елдің ұлттық қауіпсіздігіне қауіп төндіретіні атап өтілген [1].

Есірткіні немесе психотроптық заттарды теріс пайдалану, олардың заңсыз айналымы — ХХІ ғасырда жаһандық сипатқа ие болған және әлемнің барлық дерлік елдерінің алдында тұрған жан-жақты, әлеуметтік мәселелердің бірі болып табылады.

Нашақорлық қауіп ядролық соғыс қаупімен және экологиялық апатқа көшумен қатар алдыңғы қатарға шықты. Есірткі бизнесіне келетін болсақ, құзыретті дереккөздер мен әлемдік баспасөз куәландырғандай, ол өзінің қаржылық операцияларының ауқымы бойынша қару-жарақ саудасынан кейін екінші орында тұр.

Есірткі немесе психотроптық заттардың таралуы бүкіл адамзаттың мүдделеріне, ал болашақта жалпы қоғамның өмір сүруіне әсер етеді. Бұл мәселені шешуді кейінге қалдыру кейінгі ұрпаққа қауіп төндіреді, қоғамның дамуына кедергі келтіреді және оны өмірлік маңызды дәрежеге көтереді. Оны бір елдің немесе елдер тобының күшімен жеңу мүмкін емес, бірақ бүкіл әлемдік қауымдастық ауқымында шешуді талап етеді.

Құрылған құқықтық база есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына тиімді халықаралық және мемлекетішілік бақылау орнатуға және есірткі қылмысының деңгейін төмендетуге ықпал етуге тиіс.

Алайда, есірткіге қарсы күрестің нәтижелері есірткі мен психотроптық заттарды заңсыз тұтыну мен таратумен байланысты қоғамға қарсы құбылыс ретінде бүгінгі күнге дейін көңіл көншітпейді.

Есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуына: елдің ерекше геосаяси орналасуы; тетрагидроканнабинол мөлшері жоғары жабайы қарасора өсетін кең ошақтардың болуы; мемлекеттік және кедендік шекаралардың «ашықтығы»; ішкі есірткі бизнесінің халықаралық нарықпен бірігуі; есірткіні сатып алудың жеңілдігі және салыстырмалы арзандығы; теллеграмм месенджерінің қарқынды дамуы, ондағы мәліметтердің тез таралуы, жарнамалар жасалуы және оларды заңсыз пайдалану және басқа да көптеген жағдайлар өзіндік себеп болуда.

Жоғарыда көрсетілген мән-жайлар елде қалыптасқан есірткі жағдайы елдің халықаралық міндеттемелері мен оның ұлттық ерекшеліктерін ескере отырып, әлеуметтік-экономикалық, ұйымдастырушылық, медициналық, құқықтық сипаттағы жалпымемлекеттік шараларды одан әрі әзірлеуді және жүзеге асыруды талап ететіндігін көрсетеді.

Ғылыми мақаланы зерделеудің мақсаты Қазақстан аумағында есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарға кешенді қылмыстық-құқықтық және криминалогиялық талдау жүргізу және Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасына өзгерістер мен

толықтырулар енгізу арқылы есірткі немесе психотроптық заттарды Қылмыстық жолмен таратқаны үшін қылмыстық жауаптылықты негіздеу болып табылады.

Алға қойылған мақсатқа жету үшін және қазіргі саяси трансформация жағдайындағы қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасын жетілдіру мақсатында келесі бірқатар міндеттерді шешу көзделеді:

- есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілік туралы заңнаманың қалыптасуы мен дамуын зерттеу;

- қылмыстық құқық бұзушылықтың осы түрі үшін жауапкершілікті көздейтін нормаларды қолданудың сот-тергеу практикасын зерттеу және жалпылау;

- есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарға қылмыстық-құқықтық және криминологиялық талдау жүргізу;

- есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың себептері мен жағдайларын анықтау;

- есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және алдын алу жөніндегі шаралар кешенін әзірлеу.

Ұлы орыс ғалымы Н. С. Таганцев дұрыс атап өткендей: «қолданыстағы заңнама саласында тарихи түсіндірудің маңыздылығы белгілі. Егер біз, мысалы, қазіргі уақытта бар заң институтын зерттегіміз келсе, онда оны дұрыс түсіну үшін біз оның тарихи тағдырын, яғни осы мекеме пайда болған жағдайларды және оның тарихи дамуындағы өзгерістерді қадағалауымыз керек» [2; 21].

Ғылыми мақаланың зерттеу нысаны Қазақстанда есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз таралуына қарсы күрестің қылмыстық-құқықтық және криминологиялық шаралары мәселелері бойынша практикалық ұсыныстарды теориялық әзірлеуге және тұжырымдауға арналған.

Есірткі немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына байланысты, қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы күрес мәселелерін зерделеу мен зерттеудің кешенді тәсілі негізінде, есірткі немесе психотроптық заттарды қылмыстық тарату мен айналысатын адамдарға қатысты қылмыстық-құқықтық және криминологиялық ықпал ету шараларының тиімділігін арттыруға бағытталған бірқатар тұжырымдамалық ғылыми және практикалық ережелер мен ұсыныстарды негіздейді.

Есірткіні қолдану және олардың моральдық нормалармен шектелуі мыңжылдықтармен өлшенеді, ал есірткінің заңсыз айналымына қарсы күресті қылмыстық-құқықтық реттеу жүз жылдық тарихы бар.

Есірткіні әдеттен тыс көңіл-күйді тудыратындығын ескере отырып, тек сайланған адамдар (бастықтар, сиқыршылар, бақсылар, діни қызметкерлер және т.б.), содан кейін белгілі бір мақсатқа ғана қолдануға құқылы болды. Қарапайым адамдар үшін есірткі ұзақ уақыт бойы тыйым салынған, оларды өз бетінше қолдану ең ауыр жазаға әкеп соқтырды. Мұнда есірткіні қолдану негізінен діни рәсімдермен байланысты деп айтуға болады. Бірақ, құрамында есірткі бар өсімдіктердің уыттылығына байланысты есірткі қарапайым адамдарға қол жетімді емес деген болжамдар бар, олардың қауіптілігі көпшілікке жария етілді және халықтың денсаулығына қауіп төндірді [3; 109]. Айта кету керек, адамзат қоғамдастығының дамуының алғашқы кезеңдерінде қоғамдық сана есірткіні қолданудың қауіптілігін түсінді және оларды қолдануды барлық жағынан шектеуге және бақылауға тырысты [4; 6].

Қазақстан үшін есірткіге қарсы күресте қылмыстық-құқықтық негіздерді одан әрі дамыту 1964 жылдан басталады. 1961 жылғы «Есірткі құралдары туралы» конвенцияны ратификациялау:

- біріншіден, есірткіні теріс пайдаланудың, заңсыз сауданың кеңеюінің және олардың контрабандалық жолмен таралуының қаупін түсіну;

- екіншіден, көмек пен тығыз ынтымақтастық қажеттілігінде заңсыз айналымға қарсы күрес жөніндегі келісілген компанияларды жүргізу және оларды бір-бірімен және құзыретті халықаралық ұйымдармен тез жүзеге асыру (35-бап);

- үшіншіден, есірткі құралдарының заңсыз айналымымен айналысқаны үшін бірыңғай жауапкершілікті белгілеу жөніндегі ұлттық және халықаралық заңнама нормаларын біріздендіру; төртіншіден, есірткі құралдарын өндіруде және пайдалануда мемлекеттің орнына байланысты осы Конвенциямен жүктелетін міндеттерді орындау (4-бап).

Осы кезден бастап есірткіге қарсы іс-шаралар жан-жақты бола бастады. Олар қылмыстық-құқықтық тыйымдармен шектеліп қалмады және нашақорлықтың алдын алу және нашақорлықпен ауыратын науқастарды емдеуді ұйымдастыру мәселелерін шешуді қамтыды [5; 91].

Есірткі құралдарының заңсыз айналымына байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың қоғамдық қауіптілігі, ең алдымен, оларды жасау нәтижесінде халықтың генофондының нашарлауынан көрінеді. Сондықтан, «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 2012 жылғы 6 қаңтардағы «есірткі құралдарының заңсыз айналымы адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының қорғалу дәрежесін төмендетуге ықпал ететін Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігіне қауіп төндіреді» Заңы кездейсоқ емес [6].

Кез келген қылмыстық құқық бұзушылық құрамының, оның ішінде есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымының міндетті объективті белгілерінің бірі қылмыстық құқық бұзушылықтың әлеуметтік мазмұнын, оның қоғамдық қауіптілік дәрежесін айқындайтын, қылмыстық құқық бұзушылық құрамының басқа элементтерін сипаттау үшін маңызды болып табылатын қылмыстық құқық бұзушылық объектісі болып табылады. Қылмыстық құқық бұзушылық объектісін дұрыс анықтау қылмыстық құқық бұзушылықтың мәнін түсінуге, қылмыстық-құқықтық нормалардың әрекет ету шекарасын табуға мүмкіндік береді, іс-әрекеттердің дұрыс саралануына ықпал етеді, бұл өз кезегінде тағайындалған жазаның түрі мен мөлшеріне, сондай-ақ аралас құрамдардан ажыратуға әсер етеді.

Заң әдебиетінде бар заңгер-ғалымдардың көзқарастарын жинақтай отырып, бізге қылмыстық құқық бұзушылық объектісін, оның ішінде қылмыстық құқық бұзушылықтарды қазақстандық ғалымдар ұсынған «қылмыстық заңмен қорғалатын, қылмыстық құқық бұзушылық жасау нәтижесінде зиян келтірілетін не зиян келтіру қауіпіне ұшырайтын қылмыстық заңмен, игілікпен, мүддемен немесе қоғамдық қатынастармен қорғалатын» деп түсіндіру негізді болып көрінеді [7; 18].

Осы бекіту ҚР ҚК 2-бабына сәйкес қылмыстық заңның міндеттері ретінде адам мен азаматтың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, меншікті, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті, қоршаған ортаны, Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысы мен аумақтық тұтастығын қорғауды айқындаған заң шығарушының ұстанымына толық көлемде негізделеді қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау, бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігін қорғау. Маңыздылық дәрежесі бойынша санамаланған міндеттер, шын мәнінде, қылмыстық-құқықтық қорғау объектілерінің иерархиялық құрылымы болып табылады, олардың талдауы қылмыстық-құқықтық қорғау объектілері ретінде қазақстандық заң шығарушы қоғамдық қатынастармен қатар қылмыстық заңмен қылмыстық қол сұғушылықтардан қорғалатын адам мен азаматтың, ұйымдардың, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін көрсететінін көрсетеді.

Диалектика категориясын қолданудың әдіснамалық тәсіліне сүйене отырып, ортақ объектіден әлеуметтік-саяси және экономикалық мәні бойынша бірдей немесе біртектес әлеуметтік қатынастардың белгілі бір шеңберін қамтитын рулық бөлінеді, олар осыған байланысты өзара байланысты қылмыстық-құқықтық нормалардың бірыңғай кешенімен қорғалуы керек [8; 86-бет]. Есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз

айналымына байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарда рулық объектіні айқындау үшін оларды заңсыз дайындау, сатып алу, сақтау, өңдеу, тасымалдау, жөнелту не өткізу кезінде қандай қоғамдық қатынастарға зиян келтірілетінін анықтау қажет. Көптеген ғалымдардың пікірінше, қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпы объектісі халықтың денсаулығы болып табылады. Бұл көзқарас қылмыстық құқық ғылымында жалпы қабылданған.

Қылмыстық құқық теориясында қылмыстық құқық бұзушылықтың объективті жағы қылмыстық құқықпен қорғалатын объектіге қоғамдық қауіпті қол сұғудың сыртқы актісі ретінде, яғни объективті әлемде жүзеге асырылатын және аталған объектіге зиян келтіру немесе оған зиян келтіру қаупін тудыру арқылы көрініс табатын ерікті мінез-құлық актісі ретінде айқындалады.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың сыртқы көрінісінің ерекше белгілерін зерттеу әрекеттің немесе әрекетсіздіктің мазмұнын, оларды жасау кезінде қолданылатын әдісті, құралдарды, әрекетке байланысты салдарларды, қылмыстық қол сұғушылықты жүзеге асырудың орнын, уақыты мен жағдайын түсінуді көздейді. Объективті тараптың белгілерін анықтау жазаны дараландыру, қылмыстық құқық бұзушылықты аралас қылмыстық әрекеттерден ажырату үшін үлкен маңызға ие. Сондықтан қылмыстық құқық бұзушылықтың объективті жағының белгілері мен ерекшеліктерін түсіну маңызды, ол үшін жауапкершілік ҚР ҚК 297-бабында көзделген.

Қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтың объективті жағы есірткі құралдары мен психотроптық заттарды дайындау, өңдеу, сатып алу, сақтау, тасымалдау, жөнелту немесе өткізу сияқты бірқатар заңсыз әрекеттерден тұрады, олардың әрқайсысы дербес сипатқа ие. Қылмыстық құқық бұзушылық құрамының басқа элементтері болған кезде жоғарыда аталған кез келген әрекетті жасау қылмыстық жауаптылықтың басталуы үшін жеткілікті. Қылмыстық құқық бұзушылық есірткі заттарымен және психотроптық заттармен заңсыз әрекеттердің кем дегенде біреуі жасалған кезден бастап аяқталды деп есептеледі. Салдары қылмыстық құқық бұзушылық құрамынан тыс шығарылады. Сондықтан қылмыстық құқық бұзушылықтың бұл құрамы ресми болып табылады.

Қылмыстық-құқықтық әдебиеттерді талдау қылмыстық құқық бұзушылықтың объективті жағының кейбір аспектілері бойынша бірыңғай пікір жоқ екенін көрсетті. Сонымен, кейбір зерттеушілер «қылмыстық-құқықтық нормада тәжірибеде жеті форманың бірінде кездесетін баламалы әрекеті бар бір күрделі композиция сипатталған: есірткіні заңсыз жасау, өңдеу, сатып алу, сақтау, тасымалдау, жөнелту немесе сату. Белгілердің жалпылығына байланысты бұл формалардың барлығы бір қылмыстық құқық бұзушылықты құрайды» [9; 40].

Қорытындылай келе, егемендікке қол жеткізіп, халықаралық байланыстардың кеңеюімен Қазақстан бірқатар жағымсыз факторлардың ықпалын сезіне бастады. Олардың бірі-өсіп келе жатқан есірткі және осы құбылыспен тығыз байланысты қоғамды қылмыстық жауапкершілікке тарту.

Есірткі-қазіргі әлемде өте күрделі және әлеуметтік қауіпті құбылыс. Олардың келтірген зияны орасан зор және іс жүзінде есептелмейді. Бұл нашақорлардың жеке басының деградациясы, түрлі қылмыстық құқықбұзушылықтар жасауға деген серпін, қоғамның материалдық-техникалық және зияткерлік әлеуетінің төмендеуі, оның генофондының нашарлауы, материалдық игіліктерді заңды түрде бөлудің «есірткі ақшасын жымқыру» салдарынан бұрмалану, қылмыскерлердің мемлекеттік билік құрылымдарына енуі, мемлекеттердің қылмыстық мүдделердегі саясатының қалыптасуына әсері және т.б.

Есірткі мен психотроптық заттардың заңсыз айналымы мәселесі айқын медициналық аспект ретінде, бірақ оның тамыры әлеуметтік сипатта және оның салдары өте өкінішті және жан-жақты сипатқа ие.

Нашақорлық пен қылмыстың өзара байланысына келетін болсақ, «нашақорлық – бұл қылмыспен бірге жүретін жалпы танылған құбылыстардың бірі» деген пікірмен толық келісуге болады.

Әдебиеттер тізімі

1. «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 2012 жылғы 6 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Заңы.
2. Таганцев Н. С. Лекции по русскому уголовному праву. Часть общая. — СПб., 1887. — Вып. 1. — 373 с.
3. Бабоян Д. Путевка в АД. М., 1974. 134 с.
4. Ураков И.Г. Нашакорлық: Мифтер мен шындық. - М.,1990. – 76 б.
5. М.К.Бінтықбаев, Феткулов Г.Х. Қазақстандағы есірткіге қарсы қылмыстық-құқықтық күрестің кезеңдері // құқықтың теориялық мәселелері: пайымдаулар мен перспективалар - Қарағанды,1996 ж. – 91 б.
6. 1998 жылғы 14 мамырдағы ҚР ЖСНҚ «есірткі, психотроптық, күшті әсер ететін және улы заттардың заңсыз айналымына байланысты істер бойынша заңнаманы қолдану туралы».
7. Қылмыстық құқықтың жалпы бөлімі бойынша схемалар альбомы — Қарағанды, 2000 ж. — 114 б.
8. Тацкий В. Я. Объект и предмет уголовных правонарушений по советскому уголовному праву. — Харьков, 1982. — С. 86-87с.
9. Мирошниченко Н. А., Музыка А. А. Уголовно-правовая борьба с наркоманией. — Киев-Одесса, 1988. — С. 126.

НАШАҚОРЛЫҚ – ҚАЗАҚСТАННЫҢ БОЛАШАҒЫНА ТӨНГЕН ҚАТЕР

Сарсембаев Б.Ш., х.ғ.к., ағқ ЭҚЗ ҒЗИ, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Сейітхожин Б.Ө., з.ғ.к., доцент, ағқ ЭҚЗ ҒЗИ, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Есірткі құралдары мен психотроптық заттарды теріс пайдалану және олардың заңсыз айналымы соңғы жылдары адамзаттың ең күрделі жаһандық мәселелерінің біріне айналып отыр.

Қазіргі уақытта нашакорлық проблемасы әлемдік қауымдастықта өзекті мәселелердің бірі болып қалуда және соның салдарынан жастар арасындағы есірткіні қолдану жағдайы да барлық елдерді алаңдатып отыр.

Міне, сондықтан осы қауіпті құбылысты шешудің батыл, жаңа және ерекше жолдарын іздестіру қажет. Сондықтан әлемде және әрбір жеке мемлекетте есірткінің таралуына жол бермеу бойынша барлық шаралар қабылдануы қажет [1].

Халықаралық сарапшылар арасында бұл мәселені шешуде әртүрлі көзқарас бар, сондықтан есірткі бизнесіне қарсы күрес жолдарының бірі ретінде қылмыстық заңнаманы түбегейлі қатайтуға дейін әртүрлі шаралар ұсынылады, яғни жазалау шараларына сүйену ұсынылады.

Ал нашакорлықтың алдын алуды насихаттайтын мамандардың пікірінше қылмыспен күресудің маңыздылығы мен қажеттілігіне қарамастан, оған ықпал ететін басқа да әлеуметтік шаралар болуы керек.

Есірткі – бұл психотроптық немесе есірткі ретінде жіктелетін заттар, препараттар, өсімдіктер. Оларды дұрыс пайдаланбау денсаулыққа қауіп төндіреді.

Заң әдебиеттерінде көрсетілгендей «Есірткі» терминінің өзі мына төмендегідей үш критерийді қамтиды:

- Медициналық – бұл орталық жүйке жүйесіне әсер ететін зат, құрал, дәрілік зат.
- Әлеуметтік – егер затты медициналық емес мақсатта тұтыну соншалықты кең таралған болса, ол қоғамдық маңызға ие болады.